

הרב דוד פומרנץ תורה מה תהא עליה – מחלוקת רבי ישמעאל ורשב"י

- פתיחה
- ברייתא דרבי ישמעאל ורשב"י בברכות לה, ב
- דברי ר' ישמעאל ורשב"י במנחות צט, ב
- הביאורים השונים למחלוקת ר' ישמעאל ורשב"י
- ביאור ראשון – מהי מצוות תלמוד תורה אצל כל אדם
- מצוות תלמוד תורה היא חיוב תמידי
- חובה לקבוע עיתים לתורה, אבל אין חובה על כל אדם ללמוד עד כמה שאפשר
- האם ב'שעת אסיפה' יש לקבוע עיתים לתורה
- האם בארץ ישראל מצוות המלאכה דוחה את מצוות תלמוד תורה
- ביאור שני – המחלוקת היא על תלמידי חכמים ויחידי סגולה
- האם תלמידי חכמים צריכים לעסוק בפרנסה
- דבקות בלימוד תורה ליחידים בלבד
- שיטה נוספת – הסוברים שאין מחלוקת
- ביאור א – ההבדל בין יחידי סגולה לשאר האנשים
- ביאור ב – הבדל בין תלמידי חכמים לשאר העם
- סיכום

מחלוקת התנאים, רבי ישמעאל ורבי שמעון בר יוחאי, על השילוב הראוי בין לימוד תורה ועסק הפרנסה, מפורסמת במיוחד ונידונה רבות ר' ישמעאל קרא לשילוב ואיזון בין התורה ובין דרך ארץ, ואילו רשב"י קרא לעיסוק בתורה בלבד במאמרו מציג הרב דוד פומרנץ ביאורים שונים למחלוקת מובלטת פרשנות חשובה שלא קיבלה תשומת לב כראוי לה – התנאים לא עסקו בגדר מצוות תלמוד תורה של כל אדם מישראל, אלא של תלמידי חכמים או יחידים בלבד

הרב דוד פומרנץ תורה מה תהא עליה - מחלוקת רבי ישמעאל ורשב"י

פתיחה

'תורה ודרך ארץ', או היחס בין פרנסה ולימוד תורה, יוצר מתח בעם ישראל מקדמת דנא. מתח זה התקיים כבר בתקופת התנאים, ונחלקו בו רבי ישמעאל ורבי שמעון בר יוחאי בברייתא מפורסמת (ברכות לה, ב). ר' ישמעאל סובר "הנהג בהן מנהג דרך ארץ", שהאדם צריך לשלב את לימוד התורה עם הפרנסה. מנגד, רשב"י סובר שאם אדם יצטרך לשלב את לימוד התורה לצד הפרנסה – "תורה מה תהא עליה?".

במבט ראשון, דברי התנאים עוסקים בגדר מצוות תלמוד תורה אצל כל אדם מישראל. דהיינו, האם אדם צריך ללמוד תורה כמה שאפשר, אפילו אם צריך בשל כך להתפרנס על ידי אחרים; או שמא מוטל על האדם לקבוע עיתים לתורה אבל לא מעבר לכך, ולכתחילה מותר לו להקדיש את זמנו העיקרי לצרכי פרנסה וצרכים אחרים. מדברי פרשנים ופוסקים רבים סביב סוגיה זו, נראה שכך אכן ביארו. אמנם ישנו ביאור אחר, והוא – שברור שכל אדם מישראל משלב פרנסה ותלמוד תורה, ומי שאינו תלמיד חכם אין עליו חובה להקדיש את כל זמנו ללימוד התורה, אלא המחלוקת נסובה על תלמידי חכמים ומורי הוראה, האם עליהם לשלב פרנסה יחד עם לימודם, או שהם צריכים להשתדל להתפרנס על ידי אחרים כדי שישקדו על תלמודם בכל זמן אפשרי. במאמר זה רצוני להדגיש את הביאור החשוב הזה, שמניח כהנחת יסוד שכל אדם מישראל עוסק במלאכת עבודתו, והשאלה היא רק לגבי תלמידי חכמים, האם עליהם להקדיש את כל זמנם ללימוד התורה.

תוך הדגשת הביאור הזה, במהלך המאמר נסקור את ההסברים השונים למחלוקת. ההסברים מבקשים גם ליישב את הסתירה בין הברייתא בברכות והגמרא במנחות (צט. ב), שם נראה שדעות רשב"י ור' ישמעאל הפוכות. קושי נוסף הוא כיצד מסביר רשב"י שהפסוק "ואספת דגנך" (דברים יא, יד) הוא כאשר ישראל לא עושים רצונו של מקום, בעוד פשט הפסוק הוא הפוך – ישראל עושים רצונו של מקום וזוכים לברכה.

מטבע הדברים, זכתה סוגיה זו לעיסוק רב מאוד בכתביה התורנית. רבים כתבו עליה, דנו בה ופירשו אותה בדרכים שונות. במאמרי אשתדל להציג בתמצית את

ההסברים המרכזיים, כאמור תוך מתן דגש על החידוש שנחלקו התנאים ביחס למצוות תלמוד תורה דווקא לגבי תלמידי חכמים.

ברייתא דרבי ישמעאל ורשב"י בברכות לה, ב

בגמרא בברכות לה, ב, מובאת ברייתא המציגה מחלוקת בין ר' ישמעאל לרשב"י על היחס שבין תלמוד תורה ובין פרנסה:

תנו רבנן: "ואספת דגנך" (דברים יא, יד). מה תלמוד לומר? לפי שנאמר "לא ימוש ספר התורה הזה מפיו" (יהושע א, ח), יכול דברים ככתבן? תלמוד לומר: "ואספת דגנך" – הנהג בהן מנהג דרך ארץ, דברי רבי ישמעאל.
רבי שמעון בן יוחי אומר: אפשר אדם חורש בשעת חרישה, וזורע בשעת זריעה, וקוצר בשעת קצירה, ודש בשעת דישה, וזורע בשעת הרוח, תורה מה תהא עליה? אלא בזמן שישראל עושין רצונו של מקום – מלאכתן נעשית על ידי אחרים, שנאמר "ועמדו זרים ורעו צאנכם" וגו' (ישעיהו סא, ה), ובזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום – מלאכתן נעשית על ידי עצמן, שנאמר "ואספת דגנך". ולא עוד, אלא שמלאכת אחרים נעשית על ידן, שנאמר: "ועבדת את אויבך" וגו' (דברים כח, מח).¹

הברייתא לא הכריעה בין ר' ישמעאל ורשב"י.² הגמרא ממשיכה בדברי אביי ורבא, ומשמע שהכריעו כר' ישמעאל: "אמר אביי: הרבה עשו כרבי ישמעאל ועלתה בידן,

1. מקור הברייתא בספרי (עקב, מב) בשינויי סגנון קלים: "ואספת דגנך", למה נאמר? לפי שנאמר 'לא ימוש ספר התורה הזה מפיו', שומע אני כמשמעו? תלמוד לומר: 'ואספת' וגו' – דרך ארץ דברה תורה, דברי רבי ישמעאל. רבי שמעון בן יוחי אומר: אין לדבר סוף! קוצר בשעת קציר, חורש בשעת חריש, דש בשעת שרב, זורע בשעת הרוח, אימתי אדם למד תורה?". וכן במדרש הגדול פרשת עקב (שם, ובמקום "עושים רצונו של מקום" – "כל זמן שישראל עסיקין בתורה").

2. מצאנו התייחסויות נוספות של רשב"י למלאכה. במדרש (ילקוט שמעוני תורה, רכו) מצינו הסתייגות מן המלאכה: "למה לא הביאן הקדוש ברוך הוא [ממצרים לארץ ישראל] בפשוטה? אלא אמר הקדוש ברוך הוא: אם מכניס אני את ישראל בפשוטה, מיד הם מחזיקין איש בשדהו ובכרמו, ובטלין מן התורה. אלא הרי אני מקיפן במדבר ארבעים שנה, כדי שיאכלו את המן, ושותין מי באר, והתורה נבללת בגופן. מכאן היה ר"ש בן יוחאי אומר: לא נתנה תורה לדרוש אלא לאוכלי המן, שניה להם אוכלי תרומה [כהנים, שמתפרנסים מהתרומה ולא צריכים לדאוג לפרנסה]". וכן הגמרא בשבת לג, ב, מלמדת על יחסו של רשב"י למלאכה לאחר שיצאו הוא ובנו מהמערה: "חזו אינשי דקא כרבי זרעי (ראו אנשים שחורשים וזורעים), אמר: מניחין חיי עולם ועוסקין בחיי שעה! כל מקום שנותנין עיניהן מיד נשרף. יצתה בת קול ואמרה להם: להחריב עולמי יצאתם! חזרו למערכתכם. הדור אזול. איתבינו תריסר ירחי שתא... יצתה בת קול ואמרה: צאו ממערכתכם. נפקו, כל היכא דהוה מחי (שהיה מכה) רבי אלעזר – הוה מסי (מרפא) רבי שמעון" וכו'.

מנגד, יש מקומות בהם רשב"י משבח במידה מסוימת את המלאכה. בנדרים מט, ב, הובא שהיה מניח את הסל על כתפו ומשבח את המלאכה: "אמר: גדולה מלאכה שמכבדת את בעליה". ובדומה בתלמוד ירושלמי

כרבי שמעון בן יוחי ולא עלתה בידן. אמר להו רבא לרבנן: במטותא מינייכו, ביומי ניסן וביומי תשרי לא תתחזו קמאי, כי היכי דלא תטרדו במזונייכו כולא שתא (בבקה בממכס, בימי ניסן ותשרי אל תִּקְרְאוּ לפני ללמוד ממני תורה, אלא עסקו בפרנסתכם וכך לא תהיו טרודים בפרנסה כל השנה)³.

דברי ר' ישמעאל ורשב"י במנחות צט, ב

מהגמרא במנחות צט, ב, עולה לכאורה סתירה לברייתא בברכות. הגמרא עוסקת בלחם הפנים שצריך להיות "לִפְנֵי תמיד" (שמות כה, ל). לתנא קמא לחם הפנים צריך להיות על שולחן הזהב בהיכל בכל עת, ולכן כאשר הכהנים היו מוציאים את הלחם – היו מכניסים במקביל לחם חדש מהצד השני.

מנגד, לרבי יוסי הלחם נחשב כמונח על השולחן "תמיד" גם אם לא מחליפים אותו מיידית עם לחם חדש, ומובאת ברייתא לשיטתו, שכוונת הפסוק ב"תמיד" היא שהשולחן לא ישהה בלילה ללא לחם. מכאן מדייקת הגמרא שלשיטתו, "אפילו לא שנה אדם אלא פרק אחד שחרית ופרק אחד ערבית" – קיים מצות לימוד תורה בתמידות.

(מעשרות ב, ד): "תני, רבי שמעון בן יוחי אומר... גדולה מלאכה, שלא חרב דור המבול אלא מפני הגזל, ו[למרות זאת] פועל עושה במלאכתו ואוכל, ופטור מגזל".

3. פשט הגמרא שהלכה כר' ישמעאל. וכן פסק הרמב"ם בהלכות ת"ת ג, יא: "מעלה גדולה היא למי שהוא מתפרנס ממעשה ידי, ומדת חסידים הראשונים היא" (וראו דבריו המפורסמים בפירוש המשנה על אבות ד, ז). ובהגהות מיימוניות שם הביא שמקורו בברייתא שלנו. וכן רואים מהרמב"ם בכמה מקומות, שכתב לשלב תורה עם מלאכה ולא ללמוד תורה בלבד תוך הסתמכות על צדקה (ת"ת ג, ז; ג, י). וכן פסק הרמ"א יו"ד רמו, כא, שהביא את דבריו המפורסמים של הרמב"ם נגד התפרנסות מהצדקה. וכ"פ השו"ע או"ח קנו, א: "אח"כ ילך לעסקיו, דכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עון, כי העוני יעבידנו על דעת קונו, ומכל מקום לא יעשה מלאכתו עיקר אלא עראי, ותורתו קבע, וזה וזה יתקיים בידו". ובמג"א (קנו, א) כתב שמקורו הוא ר' ישמעאל. וכן דעת הביאור הלכה (קנו, 'סופה'), אלא שהוסיף שבכל עת יכולים להיות יחידים שיהגו כרשב"י, וזאת כוונת אב"י שלרבים לא מתאימים דברי רשב"י אבל ליחידים כן, וכתב שכך דעת הרמב"ם בהל' שמיטה יג, ג. עוד כתבו שהלכה כר' ישמעאל: היעב"ץ בפירוש לחם שמים לאבות (עץ אבות, סיגט תרע"ב, דף כד, א): "ולית הלכתא כרשב"י אלא כרבי ישמעאל דאמר הנהג בהן מנהג דרך ארץ"; הרב יוסף חיים קרא בקול אומר קרא (ב, וילנא תרע"ג, דף ג, ב): "ואף דפליג עליו רשב"י, כבר קבעו שם דברי ר"י להלכה ואמרו 'הרבה עשו כר' ועלתה בידן, כרשב"י ולא עלתה בידן'; בני יששכר (ב, ירושלים תשע"ה, עמ' שסח. ועי' והיה ברכה, בפתיחה למסכת ברכות, שנתן מקום ל"דרכי החסידות" ו"לפנים משורת הדין" לנהוג כרשב"י): משך חכמה דברים יא, יג: "אנן דקיימי לן כר' ישמעאל דסבר הנהג בהם מנהג דרך ארץ" (אמנם עי' שם דברים ל, ט שכתב ש"לצדיק גמור נאה כרשב"י"). וכן בדברי ישראל תולדות (א, ניו יורק תשס"ח, עמ' קלו) שהסביר שיצחק אבינו נהג כר' ישמעאל כדי להורות שהלכה כר' ישמעאל, ובכך לעתיד לבוא יהיה מליץ בעד ישראל העוסקים בדרך ארץ.

מוסיפה הגמרא מימרות מרשב"י ור' ישמעאל:

אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: אפילו לא קרא אדם אלא קרית שמע שחרית וערבית, קיים "לא ימוש" (יהושע א, ח), ודבר זה אסור לאומרו בפני עמי הארץ. ורבא אמר: מצוה לאומרו בפני עמי הארץ. שאל בן דמה בן אחותו של רבי ישמעאל את רבי ישמעאל: כגון אני שלמדתי כל התורה כולה, מהו ללמוד חכמת יונית? קרא עליו המקרא הזה: "לא ימוש ספר התורה הזה מפיר והגית בו יומם ולילה", צא ובדוק שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה, ולמוד בה חכמת יונית.

יש כאן לכאורה סתירה כפולה. בדעת רשב"י, בברכות נראה שחיוב לימוד תורה הוא כל היום, ובמנחות החיוב הוא רק קריאת שמע בבוקר ובערב. ובדעת ר' ישמעאל, בברכות משמע שאין חיוב ללמוד כל היום, ובמנחות נראה שהחיוב ללמוד כל היום.⁴ רבים דנו בדברי התנאים ובסתירה, ונציג את דבריהם בהתאם לשאלה היסודית במאמר זה – על מה נחלקו ר' ישמעאל ורשב"י בברכות.⁵

הביאורים השונים למחלוקת ר' ישמעאל ורשב"י

במה ובמי חלקו ר' ישמעאל ורשב"י? לכאורה הביאור הפשוט הוא שהתנאים חלקו בגדר מצוות תלמוד תורה לכל אדם (המתבטאת ב"ושיננתם", "ודברת בם", "לא ימוש" ועוד). כל אדם מישראל חייב בתלמוד תורה, אולם מטבעו של העולם שלצדה מוטלות על האדם חובות נוספות, בראשן הפרנסה, ונחלקו התנאים אם מצוות תלמוד תורה דוחה את כל צרכי האדם. המחלוקת נוגעת גם לסוגיית פרנסה בידי אחרים וסמיכה על הנס.

4. בהגדרת "לא ימוש" ההלכה כדעה המצמצמת. כן פסק השו"ע יו"ד רמז, א: "חייב לקבוע לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה, שנאמר 'והגית בו יומם ולילה'". והרמ"א שם פסק על פי הסמ"ג (עשין יב) והגה"מ (ת"ת א, ז): "ובשעת הדחק, אפילו לא קרא רק קריאת שמע שחרית וערבית, 'לא ימוש' מפיר קרינן ביה", משמע שמעיקר הדין כרשב"י, וסומכים עליו רק בשעת הדחק, כיוון שאמרו שאין לומר את דבריו בפני עם הארץ. אחת הראיות שהלכה כרשב"י היא הגמרא בנדרים ח, א שהביאה בסתם שאדם יוצא ידי חובה בקריאת שמע שחרית וערבית.

5. קושיה מרכזית נוספת שבה עסקו רבים נסובה על דברי רשב"י, שהעמיד את הפסוק "ואספת דגנך" כשאינ עושים את רצון ה', בעוד ההקשר של הפסוק הוא "אם שמוע תשמעו אל מצוותי" (דברים יא, ג). הקושיה מתחזקת מדברי רבי חנינא בר פפא הקודמים לברייטא בברכות, שהעמיד את הפסוק במצב שישאל עושים רצונו של מקום: "רבי חנינא בר פפא רמי: כתיב (הושע ב, יא) 'ולקחתי דגני בעתו' וגו', וכתוב 'ואספת דגנך' וגו'. לא קשיא, כאן בזמן שישאל עושים רצונו של מקום, כאן בזמן שאין ישראל עושים רצונו של מקום". אם כך, על מי נאמר הפסוק "ואספת דגנך"? המקורות שיוצגו לאורך המאמר דנו, מפעם לפעם, בתירוץ השונים לקושיה זו.

אולם ישנו ביאור נוסף – שברור שכל ישראל עוסקים בפרנסתם לצד קביעת עיתים לתורה, ונחלקו התנאים בגדר מצוות תלמוד תורה לתלמידי חכמים בלבד, אם מצוות תלמוד תורה של תלמידי חכמים גדולה יותר משאר ישראל, אם בשל טבעם או חובתם להורות תורה ולהנחיל אותה לאחרים, ואם יש בכוחה לדחות את צרכי הפרנסה ולהסתמך על פרנסה בידי אחרים.⁶

שיטה נוספת – שאין מחלוקת בין התנאים, וכל אחד ביטא זווית אחרת: ר' ישמעאל עסק בכל ישראל, ואילו רשב"י עסק ביחיד סגולה או תלמידי חכמים.

ביאור ראשון – מהי מצוות תלמוד תורה אצל כל אדם

מראשונים ואחרונים רבים עולה שנחלקו רבי ישמעאל ורבי שמעון בר יוחאי בשאלה מהי מצוות תלמוד תורה אצל כל אדם – האם יש חיוב תמידי על האדם ללמוד תורה, ורק צרכי החיים דוחים חיוב זה לשעה קלה, או שמא אדם יכול לצאת ידי חובה בקביעת עיתים לתורה, משום שאין עליו חובה ללמוד תורה כל הזמן.

מצוות תלמוד תורה היא חיוב תמידי

לדעת הר"ן (נדרים ח, א'הא') ישנם שני חיובים במצוות תלמוד תורה: א. "והגית" – אפשר לצאת ידי חובה אפילו בקריאת שמע שחרית וערבית. ב. "ושיננתם" – מצוות תלמוד תורה מחייבת את האדם ללמוד הרבה תורה, עד שדברי התורה יובנו ויזכרו, "שהרי חייב כל אדם ללמוד תמיד יום ולילה כפי כחו... וקריאת שמע שחרית וערבית לא סגי להכי".

על פי הר"ן ביאר בברכי יוסף (יו"ד רמז, א) את דעת רשב"י: חובת "לא ימוש" מתקיימת בק"ש, אבל חובת לימוד תורה רובצת תמיד כפי כוחו של האדם. לכן רשב"י בברכות לא בא בטענה של "לא ימוש" אלא בטענה של "תורה מה תהא עליה". ובדעת ר' ישמעאל ביאר שיש הבדל בין דבר הכרחי כפרנסה, ובין דבר שאינו הכרחי כחכמה יוונית. ועל פיו, רשב"י ור' ישמעאל מסכימים שיש חיוב תמידי על האדם לעסוק בתורה (לרשב"י מצד "ושיננתם" ולר' ישמעאל מצד "לא ימוש"), ונחלקו אם מותר לבטל תורה לצורך העיסוק בפרנסה; לרשב"י אסור ולר' ישמעאל צריך.

6. ברוח דבריו של האור שמח על הלכות תלמוד תורה א, ב. "... נמצא מצוות תלמוד תורה, אשר בוודאי אם יבקש האדם טרף ומזון, בכל זאת אינו נחשב למפריע מצוות ת"ת, ואספת דגנך' כתיב. וכן למשל אדם חלוש המזג, וכן כל אחד לפי ההכרחיות שלפי הרגלו, וכן לפי טוהר נפשו של אדם. כי אינו דומה בחיוב תלמוד תורה האיש אשר נפשו מרגשת בשכלה הזך ונקשרה בעבודת אהבה לתלמוד תורה, לאיש אשר כוחות נפשו נרפים ועצלם. לכן איך היה מחוק הבורא לחוק חיוב ת"ת לכל ישראל, ונתן תורת כל אחד בידו, ואין לאל יד האנושי ליתן המדה האמיתית לזה, לכן באו חכמים ופירשו לנו גדר מרכזן האמיתי של ת"ת, ק"ש בשחרית, ק"ש בערבית קיים 'והגית בה יומם ולילה' וכו', יעו"ש.

וכן ביאר בגבול יאודה לר' יהודה אשכנזי את מחלוקת התנאים על פי הר"ן (שאלוניקי תקפ"א, ליקוטים נפרדים דף כח, א, על מנחות צט, ב).

וכן נראה שדעת הרוקח בשאלתו לראב"ה (ראב"ה השלם א, מהדורת ר"ד דבליצקי, סי' קנא אות ב), שהעלה את הסתירה בדעת ר' ישמעאל, ותיירץ שפעמים שפרנסה "צורך לימוד הוא". ונראה שכוונתו שהממון ששייג האדם ממלאכתו יאפשר לו ללמוד תורה. ומכאן שלרשב"י אין היתר. וכן דעת ר"י ענגיל (גליוני הש"ס ברכות לה, ב), שהביא את שאלת הרוקח, ותמה שהרי החילוק פשוט, בין פרנסה המותרת לעומת ללמוד חכמה יוונית, והעלה שאולי זו כוונת הרוקח. לשיטתו, נחלקו ר' ישמעאל ורשב"י אם מותר לבטל תורה לצורך פרנסה.

וכן נראה מספר ידות נדרים רמו, א לרבי יוסף שאול נתנזון (בתוך יד שאול ב, לבוב תרי"א, דף יח), שהסביר בדעת הר"ן לעניין ביטול תורה, שר' ישמעאל ורשב"י מסכימים שמצוות לימוד תורה חלה על האדם כל הזמן, ואומנם יוצאים ידי חובתה בק"ש שחרית וערבית, אבל בכל לימוד נוסף מקיימים את המצווה.⁷ ונחלקו אם יחידים צריכים לעסוק בפרנסה; לדעת ר' ישמעאל "יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ", "דקשה על רוב בני אדם לקיים כמשמעו" את הפסוק "לא ימוש", ולכן גם יחידים יעסקו בפרנסה. ולדעת רשב"י היחיד שיכול ללמוד תורה כל היום "ודאי חיוב עליו לעשות כן", ופרנסתו תהיה מן השמיים. מכיוון שעל פניו ההלכה כר' ישמעאל, עולה מדברי הידות נדרים שהכל צריכים להתחשב בטרדות הפרנסה.⁸

חובה לקבוע עיתים לתורה, אבל אין חובה על כל אדם ללמוד עד כמה שאפשר

לעומת הר"ן, יש סוברים שמוסכם שאין חובה על האדם ללמוד כל הזמן, ואדם יכול לעסוק בפרנסתו. אולם מי שרוצה להתעלות בלימוד תורה תמיד – בו עסקו ר' ישמעאל ורשב"י.

7. כמו בתוספת שבת שאפשר לקיימה בכל רגע, אבל אם הוסיף יותר זמן לשבת – זכה. וכן צדקה, אפשר לתת קצת אבל בכל תוספת מקיימים מצווה.

8. וכן סובר בנפש החיים (שער א פרק ח), אלא שהוסיף שוודאי שר' ישמעאל לא סבר שאדם יכול לפרוש אף זמן קצר מלעסוק בתורה, וכוונתו שאדם יכול לעסוק בפרנסה, אלא "שגם באותו העת ושעה מועטת שאתה עוסק בפרנסה, כדי הצורך וההכרח לחיות נפש – על כל פנים ברעיוני מחשבתך תהא מהרהר רק בדברי תורה". וזו כוונת דברי ר' ישמעאל: "הנהג בהן מנהג דרך ארץ" – לצד התורה תעסוק בפרנסה (אולם ברור שלימוד בזמן העבודה הוא פחות איכותי ולכן יש להגדיל את הלימוד מחוץ לשעות העבודה). וביאר שההדרכה לרבים היא כר' ישמעאל, כדברי אב"י, "אבל יחיד לעצמו שאפשר לו להיות אף עסוק כל ימיו בתורתו ועבודתו יתברך שמו, ודאי שחובה מוטלת עליו שלא לפרוש אף זמן מועט מתורה ועבודה לעסק פרנסה, חס ושלום".

בדומה כתב בשדי חמד ב, מערכת ואו כלל טו, שהאריך בסוגיית "והגית בו", וכתב שקודם שיצא מהמערה, סבר רשב"י להתנגד למלאכה, ואחר שיצא מהמערה שיבח את המלאכה (ראו לעיל הע' 2). נמצא שמלכתחילה סבר רשב"י שאסור לאדם לעסוק בפרנסה, אלא עליו ללמוד תורה ולהסתמך על פרנסה בידי שמיים. אולם לאחר מכן חזר בו וסובר כר' ישמעאל, שיש לבטל תורה לצרכי פרנסה.

אחד מהראשונים לעסוק בסתירה בין הגמרות בברכות ומנחות הוא ר' יהודה שירליאון (ברכות לה, ב).⁹ על דברי רשב"י כתב: "לאו משום דסבירא ליה לרבי שמעון שהיא [=לימוד תורה תמיד] חובה, דהא בפרק שתי הלחם במנחות איהו קאמר דאפילו לא קרא אלא קריאת שמע שחרית וערבית קיים לא ימוש וכו'. אלא מצוה בעלמא הוא דקאמר, מפני ביטול תורה".

לדעתו, לדעת רשב"י חובת לימוד תורה היא קריאת שמע שחרית וערבית, כאמור במנחות. אמנם "מפני ביטול תורה" – שכן אם יסתפקו ישראל רק בק"ש שחרית וערבית לא ידעו תורה כראוי, "ותורה מה תהא עליה" – לכן יש "מצוה בעלמא", שאינה חובה, ללמוד כל היום תורה ולא לחוש לפרנסה, ואם ישראל יעשו כך הרי שמלאכתם תיעשה בידי אחרים. וכן כתב בתוספות רא"ש (ברכות לה, ב). אם כן לשיטתם, מחלוקת רשב"י ור' ישמעאל היא אם יש מצווה שאדם ידבק בתורה ולא יעסוק בפרנסה. לדעת ר' ישמעאל לא טוב לעשות כך, שהרי התורה אמרה "הנהג בהם מנהג דרך ארץ", ולדעת רשב"י כך ראוי. לאחר מכן האמוראים אביי ורבא פוסקים כר' ישמעאל.

ונראה שכן דעת ר' משה אריה ליב שפירא מווילנה ב"קונטרס אחרון" לשו"ת שאגת אריה (סי' א), שביאר שרשב"י ור' ישמעאל מסכימים שמותר לבטל תורה לצורך פרנסה, ושלדעת רשב"י בק"ש שחרית וערבית "קיים גם כן לא ימוש, ומשמע שיוצא נמי בזה ידי חובת תלמוד תורה". אלא שהם חולקים ברצון ה' – לדעת ר' ישמעאל "ואספת דגנך" הוא רצון ה', ולרשב"י אין זה רצון ה', ואם היו ישראל מקיימים את התורה מלאכתם היתה נעשית בידי אחרים, אולם התורה ירדה לסוף דעתו של האדם, שטבע העולם שלא יקיימו כל כך את התורה, ולכן התירה "ואספת דגנך". ממילא לשיטתו, יכול אדם לעסוק רק בתורה ולהתפרנס מידי אחרים. ואילו ר' ישמעאל שלל זאת.

לומדי תורה צריכים לשמור על פרנסתם כמקובל

בשו"ת צפיקת בדבש, סי' ס, לרבי חייא פונְטְרִימֶלִי, נשאל על אדם שיש לו שדה ומתלבט האם בשעת העבודה יעמוד על הפועלים שעובדים או שיעסוק בתורה, בהנחה שאם ישגיח על הפועלים ירוויח יותר. בתשובה ארוכה למד ממדרש הספרי שהובא במנורת המאור ומדרש תהילים (אולם לא נמצא בגרסת הספרי שלפנינו), שמטרת

9. חיבור זה נדפס תחת השם "תוספות רבי יהודה החסיד", בתוך הספר "ברכה משולשת" (ירושלים תשכ"ח). אולם אין הכוונה לר' יהודה החסיד הנודע, אלא לר' יהודה החסיד שירליאון (ד'תתקכ"ו-ד'תתקפ"ד), וכפי שעמדו על כך במהדורות נוספות של החיבור. הערה זו חשובה מפני שהיא מי שלא עמד על כך וציין ל"סתירה" בין תוספות ר"י החסיד ובין ספר חסידים לר' יהודה החסיד הנודע.

קריאת שמע היא לאפשר למי שאינו יכול מפאת עסק הפרנסה, לקיים מצוות לימוד תורה של "לא ימוש". וזו לשון המדרש (מנורת המאור, מוסד הרב קוק עמ' 217):

למה התקינו קריאת שמע שחרית וערבית? לפי שאמר הקדוש ברוך הוא לישראל (יהושע א, ח) "לא ימוש ספר התורה הזה מפניך והגית בו יומם ולילה", וחזר ואמר (שמות לה, ב) "ששת ימים תעשה מלאכה", היאך יתקיימו שני מקראות הללו? לפיכך תקן להם קריאת שמע שחרית וערבית, שכל הקורא אותה כאלו קרא כל התורה.

משל למלך שנתן לבנו שדות הרבה והיה יגע בעבודתם. כיון שראה המלך שהיה יגע בהן, תיקן לו כרם אחד והביא כל מעדני עולם ושתל בו. כך הקדוש ברוך הוא, נתן לישראל תורה נביאים וכתובים, אמר: כל מי שמתייגע בהן אין קץ למתן שכרו, וכל מי שאין יכול להתייגע בהן, דיו שיקרא קריאת שמע שחרית וערבית, וכשישראל קורין אותה מלאכי השרת יורדין לשמוע מהם, שנאמר (שיר השירים ח, יג) "היושבת בגנים חברים מקשיבים לקולך השמיעני". "היושבת בגנים", אלו ישראל שיושבין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות. "חברים מקשיבים לקולך", אלו מלאכי השרת.

על פי זה ביאר ר"ח פונטרימולי: א. עני ומי שחייב לעבוד לצורך פרנסתו – הסכימו ר' ישמעאל ורשב"י שיוצא ידי חובת "לא ימוש" בק"ש שחרית וערבית (כדעת הספרי במנורת המאור, וכדברי רשב"י במנחות). ב. עסקי חולין שאינם לצורך פרנסה – לכולי עלמא אסור (וזה מה שר' ישמעאל אמר לבן דמא שרצה ללמוד חכמה יוונית). ג. השאלה שנשאל – בזה נחלקו רשב"י ור' ישמעאל בברכות. לדעת רשב"י ישכור פועלים ואל יעמוד עליהם, שהרי "תורה מה תהא עליה" (נראה שתפס שמלאכתם נעשית בידי אחרים, דהיינו פועלים גוים ללא השגחה). מנגד, לר' ישמעאל "הנהג בהן מנהג דרך ארץ"; הנוהג הוא שצריך להשגיח על הפועלים, שאם לא משגיח עליהם הם עשויים להתרשל ולהפסיד אותו. מסקנתו, שהלכה כר' ישמעאל ולכן ישגיח על הפועלים. נמצא שמסקנתו כסוברים שמותר להתעסק בפרנסה גם על חשבון לימוד תורה.

האם ב'שעת אסיפה' יש לקבוע עיתים לתורה

ביאור נוסף גורס שהמחלוקת היא האם חובת "לא ימוש" חלה על האדם תמיד. לדעת הראב"ה (ר"ד דבליצקי א, ס' קנא אות יח) נחלקו ר' ישמעאל ורשב"י אם חובה לקבוע עיתים לתורה ב"שעת אסיפה", חודשים תשרי וניסן שבהם עוסקים בפרנסה. לדעת ר' ישמעאל לא חלה בזמן זה חובת "לא ימוש", ויכול אדם לעסוק רק בפרנסתו (ונראה שגם בדברים אחרים כמו חכמה יוונית). ואילו לדעת רשב"י, גם בתקופה האינטנסיבית שבה

עובדים – חובה להמשיך לקבוע עיתים לתורה, שאם לא כן: "תורה מה תהא עליה". ולא ב"שעת אסיפה", כלומר כאשר אין טרדה גדולה בפרנסה, מסכימים ר' ישמעאל ורשב"י שחוזר החיוב של "לא ימוש" (שכאשר אינו עומד מול פרנסה, לשיטת ר' ישמעאל המחמירה כפשוטו כל הזמן, ולשיטת רשב"י המקילה די בק"ש שחרית וערבית).¹⁰

בסוגיה בברכות, על פניו, ההלכה היא כר' ישמעאל, דהיינו שיש תקופות: תקופת עבודה שבה אדם מרוכז לגמרי בעבודתו ופטור מלימוד תורה; ותקופת תורה שאותה האדם צריך לתכנן כך שלא יעסוק בפרנסה (ולא נתברר אם המחלוקת היא רק על תלמידי חכמים או על כל אדם).¹¹

10. לפי זה צריך לבאר את דברי הגמרא, שרבים עשו כרשב"י ולא עלתה בידם. אם כל מה שנדרשו בשעת האסיפה הוא לקרוא ק"ש שחרית וערבית, מה לא עלה בידם? וצ"ע. ואולי כדי להסביר את דעת רשב"י אפשר לומר, שרשב"י יודע שאם תלמידי חכמים יתאמצו לקבוע תמיד עיתים לתורה שחרית וערבית, ימשכו בלימוד מתוך אהבתם לתורה וילמדו הרבה. ואפשר להסביר כך את החשש של אב"י ורבה, שהם רואים שחכמים שנוהגים כרשב"י – ובשעה שהם אמורים להיות מרוכזים כל כולם בעבודה, נמשכים בלימוד ומתרשלים בפרנסתם – אזי בזמנים המוקדשים ללימוד תחסר להם פרנסה ולימודם ייפגע.

11. עד כה למדנו שלושה ביאורים, אחד שאדם מצווה בלימוד כל היום אלא שצרכי החיים מסירים את החובה מעליו (ר"ן), שני שאדם לא מצווה ללמוד כל היום (ר"י שירליאון), ושלישי שמבקש למצוא איזון מסוים בין הלימוד וצרכי החיים (ראב"ה). על פי שיטות אלו ר' ישמעאל ורשב"י הסכימו בגדר מצוות תלמוד תורה הבסיסית ("לא ימוש") כשהיא עומדת מול פרנסה, וכפי שעלה מהשוואת הגמרות בברכות ומנחות. ביאור נוסף הוא שאין קשר בין הגמרות השונות, ובכל אחת מהן תנאים שונים או הקשר לגמרי שונה.

בשאלות דרב אחאי (ואתחנן שאילתא קמג) הובאה גרסה אחרת לגמרא במנחות. בדבריו פסק כדעת רבי יוחנן שאדם יוצא ידי חובת "לא ימוש" בקריאת שמע שחרית וערבית, ובתוך דבריו גרס במקום "רבי שמעון בן יוחאי" – "רבי יהושע בן יהוצדק": "וכל מאן דזהיר בקריאת שמע שחרית וערבית, כמאן דמקיים 'לא ימוש' ספר התורה הזה מפניו", וגו'. דאמר רבי יוחנן משום ר' יהושע בן יהוצדק: אפילו קרא ק"ש שחרית וערבית, קיים 'לא ימוש' ספר התורה הזה מפניו" (בהעמק שאלה לנצי"ב, כתב לתקן את הגרסה, במקום ר' יהושע בן יהוצדק – 'רבי שמעון בן יהוצדק', מפני שר"י בן יהוצדק לא נמצא בתלמוד. והביא דבריו בשדי חמד, מערכת ו כלל טו. חברי ר' יהונתן קרני הפנה אותי לשאלות במהדורת מירסקי (שאילתא קסא), שכתב שבכל כתבי היד החשובים של השאלות הגרסה היא 'רבי שמעון בן יוחאי').

גם הש"ך ביו"ד רמו, א, גרס: "רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק". והברכי יוסף (שם) דן בסתירה בדברי רשב"י, והזכיר שאפשר לתרץ על פי גרסה זו. וכן רע"א בגיליון הש"ס במנחות שם מציין את גירסת הש"ך. לפי זה, נחלקו ר' ישמעאל ורשב"י בהגדרת מצוות "לא ימוש", לדעת ר' ישמעאל צרכי הפרנסה מלמדים שאין חובה כל היום ("הנהג בהם מנהג דרך ארץ"). ואילו לדעת רשב"י היא כוללת את כל היום ("תורה מה תהא עליה"). ועל פניו אין הלכה כשיטת רשב"י. ולצד, תנא אחר במסכת מנחות, רבי שמעון בן יהוצדק, סבר שאפשר לצאת ידי חובה בק"ש (לעיל ראינו הסבר נוסף מהברכ"י לסתירה). על כך ניתן להוסיף שבתוספתא (עבודה זרה א, כ; וכן בירושלמי פאה א, א), מה שאצלנו בגמרא הובא כתשובה לשאלתו של בן דמא את ר' ישמעאל, נאמר באופן אחר: "שאלו את ר' יהושע: מהו שילמד את בנו ספר יונוני [בירושלמי: יונונית]? אמר להן ילמד בשעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה, שנאמר 'והיית בו יומם ולילה'". והשוו עוד ספרי ואתחנן לד.

וגרסת האגודה (ברכות פרק ו, מהדורת ר"ד דבליצקי א עמ' נד) שונה לגמרי. בברייתא בברכות גרס שהמחלוקת היא בין "רבי שמעון בן אלעזר" (אצלנו – ר' ישמעאל) ובין ר' ישמעאל (אצלנו – רשב"י). וממילא אין סתירה. ונמצא שגם לשיטתו המחלוקת היא על הגדרת מצוות "לא ימוש".

והרוקח הציע הבנה זו ללא שינוי הגרסה. לדבריו, ר' ישמעאל במנחות השיב לבן דמא לפי שיטתו של בן דמא

האם בארץ ישראל מצוות המלאכה דוחה את מצוות תלמוד תורה

ביאור נוסף עולה מדברי החתם סופר המפורסמים (סוכה לו, א; תורת משה, דברים כ, ה), שכל פרנסה בארץ ישראל היא חלק ממצוות יישוב ארץ ישראל. דבריו מבוססים על הסבר למחלוקת ר' ישמעאל ורשב"י, ולפיהם גדר מצוות המלאכה משתנה בין ארץ ישראל וחול, וממילא משנה את גדר מצוות תלמוד תורה.

לביאור החתם סופר, בחול לא נחלקו התנאים שהמלאכה נדחית מפני מעלת לימוד תורה, שהרי שם "כל שמרבה העולם ישוב – מוסיף עבודת ה' חורבן, ומודה ר' ישמעאל לרשב"י". ונחלקו בארץ ישראל: ר' ישמעאל סובר שיש מצווה בעבודת הארץ כפי שיש מצווה להניח תפילין, וכפי שמבטלים לימוד תורה לצורך הנחת תפילין כך יש לבטל תורה לשם עבודת הארץ. ואילו רשב"י סובר שגם בארץ ישראל, העוסק בתורה פטור ממצוות עבודת הארץ. ופסקה הגמרא כר' ישמעאל, "דבעינן יישוב ארץ ישראל על ידי ישראל" ולא בידי גויים, שזהו כבודה של ארץ ישראל שיהיו בה בעלי מלאכה שונים, כ"סנדלר ובנאי וכדומה", ולצורך זה מבטלים תורה.¹²

ביאור שני – המחלוקת היא על תלמידי חכמים ויחידי סגולה

מצינו שיטה שנייה, לפיה ביארו במפורש שר' ישמעאל ורשב"י הסכימו שרוב-ככל הציבור צריך לעסוק בפרנסה לצד לימוד תורה, ומחלוקתם עוסקת בתלמידי חכמים בלבד (או ביחידים בלבד).

האם תלמידי חכמים צריכים לעסוק בפרנסה

בשו"ע הרב בקונטרס אחרון, פרק ג, הסביר שמחלוקת רשב"י ור' ישמעאל היא על תלמידי חכמים בשלב הלימוד לשם "ידיעת התורה".

לביאורו, מצוות תלמוד תורה מתחלקת לשני חלקים: א. ידיעת התורה – ידיעת כל מצוות התורה לפרטיהן "בטעמיהן בדרך קצרה". ב. עסק התורה – "והגית בו יומם ולילה". מצוות ידיעת התורה מוטלת על המוכשרים להיות תלמידי חכמים, ורשב"י ור' ישמעאל נחלקו בתלמיד חכם בתקופה שטרם קנה את ידיעת התורה.

שכנראה סבר כרשב"י. אולם שיטת ר' ישמעאל עצמו היא במסכת ברכות. נמצא שגם לפי הבנה זו, המחלוקת בין ר' ישמעאל ורשב"י היא על גדר "לא ימוש"; ר' ישמעאל מוציא את הפסוק מפשטו ומורה להנהיג בו מנהג דרך ארץ, ורשב"י סבור שהוא חובה.

12. ונראה שלכך נוטה המשך חכמה (דברים לב, מז), שכתב שהלכה כר' ישמעאל. ודרש את הפסוק (דברים לב, מז) "כי לא דבר ריק הוא מכם... ובדבר הזה" – שתתרוקן מהתורה ולא תלמד בה בעת חרישה וקצירה, "תאריכו ימים על האדמה", ומוסיף: "אבל לעסוק במסחרים ובחרישה בארצות רחוקות [=בחול]", זה אסור לבטל עבור מותרות ותענוגות בני אדם. אמנם עיין לעיל הע' 3, התייחסויות נוספות של המשך חכמה למחלוקת, ובהן לא הזכיר קשר לארץ ישראל, כך שדעתו מורכבת יותר.

ר' ישמעאל סבר שגם בתחילת לימודו, תלמיד חכם ינהג מנהג דרך ארץ ויעסוק במלאכה, אך יעשה תורתו קבע ומלאכתו עראי (ורק לבודדים מותר ללמוד חכמה יונית, ובן דמא אינו אחד מהם). ולעומת זאת, רשב"י טען שאם התלמיד ישקיע במקביל גם בפרנסתו, "תורה מה תהא עליה", והוא לא יקנה את יסודות התורה ולא ימלא את ייעודו. אמנם לאחר שידע את היסודות, מוטל עליו ללמוד אומנות, ובמקביל מוטל עליו חיוב עסק התורה יומם ולילה, ודיו בק"ש של שחרית וערבית (ועל כן מותר לו ללמוד חכמה יונית).

ואמנם, מוסכם על שניהם שמי שלא מוכשר להיות תלמיד חכם, לא מוטלת עליו מצוות ידיעת התורה, לא חייב לחיות חיי צער, ויכול לעשות מלאכתו עיקר. ועל כל פנים, ההלכה נפסקה כר' ישמעאל, שגם המיועד להיות תלמיד חכם – עליו לעסוק לאורך כל ימיו בפרנסתו.

וכן לדעת האגרות משה (י"ד ד, לא, יא), נחלקו רשב"י ור' ישמעאל במסכת ברכות בתלמידי חכמים. לרשב"י תלמידי חכמים צריכים לסמוך על הנס ולעסוק רק בתורה, אבל שאר אנשים יוצאים ידי חובה בק"ש שחרית וערבית, כדבריו במנחות. ולדעת ר' ישמעאל גם תלמידי חכמים עוסקים במלאכה בתקופה של השנה שבה עוסקים במלאכה. אבל בתקופה שבה אין עוסקים במלאכה, חוזר החיוב על תלמידי החכמים ללמוד ללא הפסק (ולכן לא התיר לבן דמא לעסוק בחכמה יונית). ואם כאמור, הגמרא הכריעה כר' ישמעאל, נמצא שתלמידי חכמים לא יכולים לסמוך על הנס.

הסבר המחלוקת על תלמידי חכמים מתחזק מגרסה אחרת לגמרא. בגמרא שלפנינו הגרסה לדברי אביי היא: "הרבה עשו כרבי ישמעאל ועלתה בידן, כרבי שמעון בן יוחי ולא עלתה בידן". אולם על פי גרסה אחרת, שהובאה בכמה כתבי יד (שחשיבותם לא פחותה), הגרסה היא: "הווי רבנן דעבדין כרבי ישמעאל ואקיים בידיהו, ורבנן דעבדין כר' שמעון ולא אקיים בידיהו".¹³ כלומר, הגמרא עוסקת בתלמידי חכמים, וממילא שאר הציבור מופקע מן הסוגיה ועליו לעסוק בפרנסה.

דבקות בלימוד תורה ליחידים בלבד

יש מי שהגדירו והדגישו שהמחלוקת בין ר' ישמעאל ורשב"י היא ביחידים: ר' ישמעאל הדריך שגם היחידים צריכים לעסוק בפרנסה, ואילו רשב"י התיר ליחידים לדבוק בתורה.

לפי המהרש"א (חידושי אגדות, לה, ב, 'הרבה עשו'), מחלוקת ר' ישמעאל ורשב"י היא אם אדם יכול לנהוג כהנהגת היחידים. על פי ר' ישמעאל, "ועמדו זרים ורעו צאנכם"

13. ראו אצל הרב עמרם דומוביץ, "הרבה עשו... כרבי שמעון בן יוחי ולא עלתה בידן", נטועים ח, חשוון תשס"ב, עמ' 83-88. הגרסה הנזכרת מופיעה בכת"י מינכן ועוד.

הוא לעתיד לבוא, ובזמן הזה אדם לא יכול לסמוך על כך שהוא צדיק גמור שמא יטעה, ולכן עליו לעסוק גם בפרנסה. ואילו לרשב"י שיטת ר' ישמעאל נכונה לציבור בזמן הזה, אבל היחיד יכול לנהוג כפי שיהיה לעתיד לבוא כבר בזמן הזה, להחזיק את עצמו כצדיק גמור, ולהתפרנס בידי אחרים. אביי הכריע כדעת ר' ישמעאל, ולכן להלכה חייב כל אדם לשלב פרנסה עם לימוד תורה. וכ"כ בהגהות מלא הרועים על הש"ס (על תוספות ברכות לה, ב' כאן).¹⁴

ונראה שהסברו של המהרש"א הוא כתירוץ הראשון בתוספות (ברכות לה, ב' כאן בזמן), שהסבירו שמוסכם על הכל ש"ואספת דגנך" הוא כאשר ישראל "אין עושין רצונו כל כך, דאינם צדיקים גמורים", כלומר שעם ישראל במצב בינוני. במצב זה חלקו ר' ישמעאל ורשב"י: האם יחיד יכול להגדיר את עצמו כצדיק גמור, וממילא יכול לנהוג כהנהגת עם ישראל כולו לעתיד לבוא.

וכן דעת היעב"ץ (הערותיו לברכות לה, ב), שהסביר שרשב"י אומר שמי שתורתו אומנותו יתפרנס בידי שמיים, ואף אינו צריך להתפלל. וכפי שנאמר עליו בגמרא בשבת יא, א, ש"רבי שמעון בן יוחי וחביריו שתורתן אומנותן" אינם צריכים להפסיק לימוד תורה עבור תפילה. עולה מדבריו, שר' ישמעאל חולק וסובר שגם מי שתורתו אומנותו, שהיא דרגה מיוחדת במינה של תלמיד חכם, אין מקום לחשוב שיתפרנס בידי שמיים, ועדיין צריך לעסוק בפרנסתו.

יש לציין שבעל ההפלאה הדגיש ששיטת רשב"י ניתנת ליישום רק למעטים מאוד, שהרי נאמר "הרבה עשו כרשב"י", וכ"ף הדמיון מלמדת שהידמותם הייתה חיצונית, ולכן "לא עלתה בידם" (מובא אצל תלמידו החת"ם סופר, סוכה לו, א).

שיטה נוספת – הסוברים שאין מחלוקת

עד כה עסקנו בשיטות לפיהן יש מחלוקת בין ר' ישמעאל ורשב"י, כפי שלכאורה עולה מפשט דברי הגמרא, ולפיכך יש מקום להכריע ביניהם, וכפי שעל פניו עלה מדברי אביי, שההלכה הוכרעה כר' ישמעאל. אולם היו שביארו שאין מחלוקת בין ר' ישמעאל ורשב"י כלל, מר אמר חדא ומר אמר חדא, וכפי שמצינו באגדות חז"ל שאלו אלו דברי א-לוהים חיים, וכל אחד הביע צד רוחני אחר.

14. בתוך דבריו הסביר כיצד התמודד ר' ישמעאל עם הפסוק בישעיהו "ועמדו זרים": בימות המשיח עם ישראל יתעלה לדרגת כהנים (כהמשך הפרשה שם, "ואתם כהני ה' תקראו" וכו'), ואין זה אומר שלא יהיה ערך בעבודה, שכן הגויים יעסקו במלאכה.

ביאור א – ההבדל בין יחידי סגולה לשאר האנשים

בקרן אורה (מנחות צט, ב) ביאר את הסוגיה כהרמונית, ללא מחלוקת כלל בין ר' ישמעאל ורשב"י. ר' ישמעאל דיבר על כלל האומה – כל ישראל צריכים לקבוע עיתים לתורה ולצד זה לעסוק בפרנסה, ולשאוף לעשות תורתם קבע ומלאכתם עראי. "וכזאת היא הנהגת רובי השלמים טרם בא עת התיקון השלם, וזה שאמר רבי ישמעאל הנהג בהם מנהג דרך ארץ".

ורשב"י דיבר על הצדיקים המיוחדים, "אשר יבאו בשלימותם אל שלימות האמת ורצון עליון, אשר יהיו חפשים לגמרי מעבודת הגשם, ויעשה מלאכתן ע"י אחרים". ועליהם נאמר "תורה מה תהא עליה", דהיינו שאם לא יהיו "בקרב ישראל יחידים אשר הם בתכלית המעלה להיות מובדל וחפשי מכל עניני הגשם, תורה מה תהא עליה – על ידי מה יעמוד התקשרות חבל אור התורה על ישראל?!", ובזכותם "תשכון אורה גם על רובי השלימים אשר אין אהבתם אליה גדולה כל כך, ונפרדים מאתה על רגעים הכרחים". ועליהם אמר רשב"י (סוכה מה, ב) "ראיתי בני עליה והם מועטים", ואילו רוב בני האדם מידבקים בה' באמצעות ק"ש שחרית וערבית. נמצא שמסקנת הגמרא היא שאדם שמתאים לחיי קדושה יכול להתנער מצרכי הפרנסה לגמרי.

ביאור ב – הבדל בין תלמידי חכמים לשאר העם

הרב שמחה פלטרוביץ' (שמחת הגיון ג, דף מה, ב – מז, א), מרבני ליטא וארה"ב, חילק בין תלמידי חכמים שתורתם אומנותם לבין שאר העם. לביאורו, אין מחלוקת בין ר' ישמעאל ורשב"י. ר' ישמעאל עסק בדרך לרבים, שקובעים עיתים לתורה וגם עוסקים בפרנסה (ואיסורו על חכמה יוונית הוא לתלמידי חכמים שתורתם אומנותם בלבד). ואילו רשב"י עסק בדרכם של תלמידי חכמים, שמקיימים מצוות "לא ימוש" ולא עוסקים בפרנסה. וכן הסביר רבי יחיאל מיכל מגלונא, בעל פירוש נזר הקודש (על בראשית רבה יג, ז), שמוסכם על ר' ישמעאל ורשב"י שכל אדם צריך לעסוק בפרנסה ולקבוע עיתים לתורה, וכדברי המשנה (אבות ב, ב) "יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ, שיגיעת שניהם משכחת עון" (וחכמה יוונית אסורה לכל אדם). ואילו תלמידי חכמים צריכים ללמוד תורה כל היום ופרנסתם תינתן בידי בני עירם, כפי שנאמר בגמרא (יומא עב, ב) "מכאן לתלמיד חכם שבני עירו מצווין לעשות לו מלאכתו".

מסקנת הגמרא מתבארת היטב על פי ביאור זה: "הרבה עשו כרבי ישמעאל ועלתה בידן, כרבי שמעון בן יוחי ולא עלתה בידן". "הרבה" אלו שאר העם, ואילו המעטים יכולים לעשות כרשב"י.

סיכום

במאמרי ביקשתי להציג ביאור פחות מוכר במחלוקת בין ר' ישמעאל לרשב"י בברכות לה, ב. ראינו שרבים ביארו שמחלוקת התנאים עוסקת בכל אדם מישראל, ונסובה על השאלה עד כמה כל אדם מישראל חייב בתלמוד תורה. אנו הדגשנו ביאור נוסף, שהמחלוקת לא עוסקת בחיים של כל יהודי אלא רק בתלמידי חכמים (או ביחידים). לפי הסבר זה, מכיוון שדעת ר' ישמעאל התקבלה, עולה שגם תלמידי חכמים לא יכולים להסתמך בפרנסתם על אחרים, אלא שמצופה מהם לעשות תורתם קבע ומלאכתם עראי, ושאר הציבור עוסקים במלאכתם ומקיימים "לא ימוש" בקביעת עיתים לתורה.

גם לפי הביאור שהמחלוקת עוסקת בתלמידי חכמים, נראה ברור ששאיפתה של הגמרא היא להגדיל את השפעת לימוד התורה אצל כל אדם. וכפי שמסיימת הגמרא את סוגייתנו: "אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן משום רבי יהודה ברבי אלעאי: בוא וראה שלא כדורות הראשונים דורות האחרונים, דורות הראשונים עשו תורתן קבע ומלאכתן עראי – זו וזו נתקיימה בידן, דורות האחרונים שעשו מלאכתן קבע ותורתן עראי – זו וזו לא נתקיימה בידן". וכפי שביאר מרן הרב זצ"ל בעין איה שם: "ועיקר שם עראי וקבע אין תלוי כל כך בזמן, כמו בהסכמת הדעת, שהדבר שמחזיק האדם לעיקר – הוא קבע, גם שמִסְבּוֹת יעסוק בה מעט זמן".